

บทที่ ๓

บทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอุปัชฌาย์

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้เริ่มขึ้นเป็นทางการ เมื่อคราวที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ องค์ ไปประกาศหลักธรรมพระพุทธศาสนา หลังจากออกพรรษาแล้ว ได้ทรงประทานพระพุทธรูปดำรัส ซึ่งถือเป็นการประกาศอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา แก่พระสาวก เหล่านั้นว่า

จรัล ภิกขเว จาริกิ พุชชนิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อุตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानิ, มา เอเกน เทว อคมิตถ, เทเสถ ภิกขเว ฌมฺมิ อาทิกุลยาณิ มชฺฌเมกกุลยาณิ ปริยสานกกุลยาณิ, สาทถิ สพฺพญณฺนิ เกวลปรีปนฺณิ ปรีสุทฺธิ พุทฺธมฺมจริยํ ปกาเสถ, สนฺติ สุตตา อปฺปชกฺขชาติกา อสฺสวนตา ฌมฺมสฺส ปรีหายนฺติ, ภวิสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส อญฺญาตาโร^๑

“ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย อย่าไป ๒ รูป โดยทางเดียวกัน ท่านทั้งหลายจงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน ผู้มีกิเลสธุลีในดวงตาน้อยมีอยู่^๒ หากไม่ได้ฟังธรรม ก็จักเสื่อมจากธรรม ผู้ที่อาจรู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่^๓

จากวันนั้น พระสาวกได้ออกจาริกเผยแผ่พระพุทธศาสนาแผ่ขยายไปในชมพูทวีปอย่างรวดเร็ว ชาวชมพูทวีปพากันละทิ้งลัทธิเดิมแล้วหันมานับถือเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากขึ้น เป็นลำดับ^๔ พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายกระจายไปสู่สถานที่ต่าง ๆ โดยอาศัยพุทธสาวกหลายท่าน หลังจากนี้ พระสาวกได้รับฟังพระธรรมเทศนาจากองค์สมเด็จพระศาสดาจนได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงได้ออกจาริกไปเพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา आयुพระพุทธศาสนาดำรงมาถึงปัจจุบัน^๕

^๑ วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๓๔.

^๒ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๑/๑๗๙-๑๘๐.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๒๗.

^๔ สุทธิเดชไกรนรา, การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

[ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.geocities.com/sakyaputto/mbuddhism1.htm> (๒๐

ต.ค. ๕๕)

^๕ สุริย มีผลกิจ และคณะ, พระพุทธรูป ๔๕ พรรษา, (กรุงเทพมหานคร : มปท, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐.

๓.๑ บทบาทของพระอุปัชฌ์

บทบาท หมายถึง การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู ซึ่งเป็นพฤติกรรมหรือการแสดงออก ตามความคาดหวังของตนหรือผู้อื่น หน้าที่หมายถึง กิจที่จะต้องทำ หรือ วงแห่งกิจการ ซึ่งอาจเป็นการกระทำด้วยจริยธรรมทำตามกฎหมาย หรือทำด้วยความสำนึกของบุคคลนั้น ๆ^๖

การเผยแผ่ศาสนาธรรม หรือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นกิจการอย่างหนึ่งที่มีการปฏิบัติ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน ซึ่งหมายถึง การทำให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าแพร่หลายออกไป ทำให้ผู้เคารพเลื่อมใสในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปปฏิบัติ^๗ ได้แก่ สันทนาธรรม การแนะนำสั่งสอน ปาฐกถาธรรม อภิปรายธรรม การสอนสมถกรรมฐานและสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในวัดและนอกวัด การบรรยายธรรมทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์ การเผยแผ่ธรรมด้วยสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์ ชื่อว่าภารกิจด้านการเผยแผ่ทั้งสิ้น

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชผู้ปกครองประเทศอินเดียในสมัยนั้น มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก พระองค์ได้ทรงถวายความอุปถัมภ์ให้จัดการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ขึ้นในปี พ.ศ.๓๐๓^๘ ณ วัดโศการาม นครปาฏลิบุตร แคว้นมคธปัจจุบัน คือ เมืองปัตตะ เมืองหลวงของรัฐพิหาร ทรงอาราธนาพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน หลังจากสังคายนาพระธรรมวินัยเสร็จสิ้นแล้ว พระองค์ได้จัดส่งคณะพระธรรมทูต ๙ คณะไปประกาศพระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ^๙ รวมถึงดินแดนที่เป็นประเทศไทยของเราด้วย พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่หลายออกไปนอกประเทศอินเดียครั้งนั้นเป็นต้นมา^{๑๐}

ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชนี้เองพระอุปัชฌ์ได้มีบทบาทในด้านต่าง ๆ เป็นบทบาทที่ทำให้พระอุปัชฌ์ เป็นที่รู้จักของมหาชนอย่างกว้างขวาง และทำให้พระอุปัชฌ์มีศาสนิกชนเป็นจำนวนมากเป็นกำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง บทบาทที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระอุปัชฌ์ ก็คือการใช้อิทธิฤทธิ์ ก็เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายเข้าสู่ธรรม เป็นการสอนโดยใช้อิทธิฤทธิ์เป็นแรงจูงใจ หรือโน้มน้าวจิตใจ เข้าสู่หลักคำสอนทางศาสนา นับว่าพระอุปัชฌ์เป็นอริยสงฆ์รูปหนึ่ง ที่บำเพ็ญประโยชน์ทางพระพุทธศาสนาอย่างมหาศาล ตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเน้นให้พุทธบริษัททำหน้าที่ของตนให้เกิดประโยชน์โดยสมบูรณ์ เรียกว่า อตถะ ๓ ประการ^{๑๑} คือ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลอื่น และเพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันทั้ง

^๖ ฉลอง มาปริดา, **คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔.

^๗ พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญฺโญ), **คู่มือพระสังฆาธิการ ว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๓.

^๘ รศ.คุณ โทจันทร์, **พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

^๙ จำนง ทองประเสริฐ, **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**, (กรุงเทพมหานคร : อภิธรรมมูลนิธิมหาธาตุวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๘๖.

^{๑๐} สมเด็จพระญาณสังวรญาณ, **ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะสงฆ์วัดพระพิเรนทร์พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพคุณาธาร, ๒๕๑๔), หน้า ๓๗.

^{๑๑} ชู.จุ. (ไทย) ๓๐/๑๔๔/๔๖๔.

สองฝ่าย จากพระพุทธรูปดังกล่าว จะเห็นได้ว่า พระอุปัชฌาย์ได้ทำหน้าที่หรือบทบาทช่วยเหลือคนที่มารับฟังคำสั่งสอนเป็นสำคัญ ต้องการให้ประชาชนที่ยังเวียนว่ายอยู่ในขุมแห่งกิเลส สิ่งมัวเมาเศร้าหมองทั้งหมด ได้หลุดพ้นไปสู่ความสุขตามอัตภาพของตน

๓.๑.๑ บทบาทในการนำจาริกแสวงบุญสักการะพุทธสถาน

พระอุปัชฌาย์เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้มีบทบาทสำคัญและเด่นชัดเป็นที่รู้จัก คือ ท่านเป็นผู้นำพระเจ้าโอโศกมหาราช ซึ่งมีความศรัทธาในพระพุทธรูปองค์ออกธรรมยาตรา สักการะพุทธสถานสนพระทัย ที่เกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวก พร้อมกับได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุของพระสาวก ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกไว้ในฐานะเอตทัคคะในทางต่าง ๆ^{๑๒} พระอุปัชฌาย์รับหน้าที่นำพระเจ้าโอโศกมหาราชจาริกแสวงบุญสักการะพุทธสถาน พร้อมกับถวายคำอธิบายเกี่ยวกับสถานที่แต่ละแห่งตามลำดับดังนี้

- ๑) สวนลุมพินี
- ๒) กรุงกบิลพัสดุ์
- ๓) เทวาลัยของเจ้าศากยยะชื่อว่า ศากยะวัณณะ
- ๔) สถานที่พวกพราหมณ์โหราจารย์เข้าเฝ้า ทำนายลักษณะ
- ๕) สถานที่พระนางปชาบดี ทรงเลี้ยงดูพระโพธิสัตว์ และสนามกีฬา
- ๖) สถานที่พระโพธิสัตว์ทรงทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย
- ๗) ประตุมืองที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกผนวช
- ๘) สถานที่พระโพธิสัตว์ทรงให้นายฉันทะนำม้าทรงและเครื่องทรงกลับไป
- ๙) สถานที่พระโพธิสัตว์ประทานผ้าไหมอย่างดีแก่นายพราน เพื่อแลกเอาผ้าเหลือง
- ๑๐) สถานที่ช่างปั้นหม้อเชิญพระโพธิสัตว์เสด็จสู่สำนักเขา
- ๑๑) สถานที่พระเจ้าพิมพิสารถวายพระราชนาถาจักรกึ่งหนึ่ง
- ๑๒) สถานที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา
- ๑๓) สถานที่นางนันทาและนางนันทพลานำข้าวมธุปายาสมาถวายพระโพธิสัตว์
- ๑๔) สถานที่พระโพธิสัตว์ได้รับมธุปายาส
- ๑๕) สถานที่พญานาคชื้อกาลิกะ สรรเสริญพระโพธิสัตว์
- ๑๖) สถานที่พระโพธิสัตว์เสด็จสู่โพธิพฤกษ์
- ๑๗) สถานที่พระโพธิสัตว์ทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
- ๑๘) สถานที่พระพุทธรูปองค์ทรงรับบาตรศิลา
- ๑๙) สถานที่นายวาณิชทั้งสอง คือ ตปุสสะ และภัลลิกะ
- ๒๐) สถานที่อุปชีวกเข้าเฝ้า
- ๒๑) สถานที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงพระธรรมจักร
- ๒๒) สถานที่พระพุทธรูปองค์ทรงประทานอุปสมบทแก่ชฎิล
- ๒๓) สถานที่ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารพร้อมบริวาร
- ๒๔) สถานที่พระพุทธรูปองค์ทรงสอนธรรมแก่ท้าวสักกเทวราช

^{๑๒} พ. สุวรรณ, พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลางร้าย, หน้า ๔๔.

๒๕) สถานที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์

๒๖) สถานที่เสด็จลงจากดาวดึงส์สวรรค์

๒๗) สถานที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๑๓}

จากนั้นได้นำเสด็จพระเจ้าอโศกมหาราชบูชาพระธาตุของพระสาวก ในวัดเชตวันาราม ดังนี้

๑) สถูปของพระสารีบุตร

๒) สถูปของพระโมคคัลลานะ

๓) สถูปของพระมหากัสสปะ

๔) สถูปของพระพุกุณเถระ

๕) สถูปของพระอานนท์^{๑๔}

๓.๑.๒ บทบาทในการใช้อิทธิฤทธิ์

พระอุปัคตได้แสดงบทบาทในด้านต่างๆ เป็นที่รู้จักของมหาชนอย่างกว้างขวาง และทำให้พระอุปัคตได้สาธุศิษย์เป็นจำนวนมากเป็นกำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง บทบาทอีกบทบาทหนึ่งของพระอุปัคต ก็คือการใช้อิทธิฤทธิ์ ก็เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายเข้าสู่ธรรม เป็นการสอนโดยใช้อิทธิเป็นแรงจูงใจ หรือโน้มน้าวจิตใจ เข้าสู่หลักคำสอนทางศาสนา การใช้ อิทธิฤทธิ์ของพระอุปัคต มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อให้ประชาชนทั้งหลาย เข้าสู่คำสอนทางศาสนา นับว่าพระอุปัคตเป็นอริยะสงฆ์รูปหนึ่ง ที่บำเพ็ญประโยชน์ทางพระพุทธศาสนาอย่างมหาศาล

ปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงการใช้ฤทธิ์ของพระอุปัคต ดังนี้

๑.๑) เนรมิตปราสาทแก้วท่ามกลางมหาสมุทร

พระอุปัคตเนรมิตปราสาทแก้ว สำหรับใช้จำพรรษาเพื่อหลีกเลี่ยงความวุ่นวาย โดยท่านจะเข้ามานอนสมาบัติไม่ฉันภัตตาหาร จากเรื่องราวดังกล่าวนำไปสู่ความเชื่อว่า พระอุปัคตท่าน ชอบอยู่ในน้ำ ฉะนั้น เวลาบูชาพระอุปัคตต้องประดิษฐานพระอุปัคตไว้ในท่ามกลางน้ำ เป็น ลักษณะจำลองคล้ายกับพระอุปัคตจำพรรษาอยู่ในน้ำ^{๑๕} เพื่อให้ตรงกับประวัติของพระอุปัคต แล้ว บูชาพระอุปัคตด้วยดอกไม้สีขาวที่มีกลิ่นหอม เช่น ดอกมะลิ ชาวพุทธล้านนามีความเชื่อว่าการ บูชาพระอุปัคตถูกต้อง จะทำให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข จะนำโชคลาภและสวัสดิมงคลมาให้มิได้ ขาด จนเป็นความเชื่อสืบทอดจนถึงปัจจุบัน

๑.๒) ใช้ฤทธิ์เดินทางจากสะดือทะเล สู่โอศุการาม

พระเถระผู้ทรงอภิญญา ๒ รูป ได้รับสังฆบัญชา ให้ไปนิมนต์พระอุปัคต มาช่วย ปรามมาร ในงานฉลองสมโภชมหาสถูปของพระเจ้าอโศกมหาราช พระอุปัคตรับบัญชาแล้ว ให้ พระเถระทั้งสองเดินทางล่วงหน้าไปก่อน แล้วท่านจะเดินทางไปทีหลัง ปรากฏว่าพระอุปัคตเดินทาง

^{๑๓} ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน, หน้า ๑๒๙-๑๓๖.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๓๖-๑๔๑.

^{๑๕} บุญชัย ใจเย็น, อิทธิปาฏิหาริย์ลี้ลับศักดิ์สิทธิ์ บูชาเสริมมงคลชีวิต ให้ลาภ ให้รวย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลิฟบุ๊กส์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓.

ไปโบสถ์การามก่อนพระเถระทั้งสองรูป จากประวัติทำให้ชาวพุทธล้านนาเชื่อว่า พระอุปัชฌ์เป็นพระที่มีฤทธิ์ จึงทำให้เกิดการนับถือสืบทอดถึงปัจจุบันนี้

๑.๓) ใช้ฤทธิ์เนรมิตช้างกลายเป็นศิลา

พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงทอดพระเนตรเห็นพระอุปัชฌ์เป็นผู้มีรูปผอมบาง ทรงดำริว่าพระอุปัชฌ์จะช่วยปราบมารได้หรือ จึงรับสั่งให้ปล่อยช้างตกมันไล่มาข้างหลัง พระอุปัชฌ์รู้ได้ทันทีว่า พระเจ้าอโศกมหาราชใคร่ทดสอบความสามารถของตน ท่านจึงเนรมิตช้างกลายเป็นศิลา พระเจ้าอโศกมหาราชทรงพอพระทัยในความสามารถของพระอุปัชฌ์ และทรงมั่นพระทัยในตัวของท่านพระอุปัชฌ์ ที่จะสามารถช่วยปกป้องคุ้มครองงานฉลองของพระองค์ จนบรรลุความสำเร็จ

๑.๔) ความเชื่อในด้านใช้ฤทธิ์ปราบมาร

เมื่อพระอุปัชฌ์ได้รับสังฆบัญชา และได้รับนิมนต์จากพระเจ้าอโศกมหาราช ช่วยคุ้มครองงานฉลองสถูป ที่พระเจ้าอโศกมหาราชมีพระราชศรัทธา สร้างมหาสถูปจำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ ให้เท่าจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นของพระพุทธรองค์ เพื่อเป็นพุทธานุสสติ อัมมานุสสติ และสังฆานุสสติ สร้างถวายไว้ในพระบวรพุทธศาสนา เมื่อทรงสร้างมหาสถูปสำเร็จเกรงว่า พญาวีสวติมาร ที่พระพุทธรเจ้าทรงผจญจะมามีผลทำลายพิธีดังกล่าว จึงทรงดำริหาผู้ที่จะมาคุ้มครองงาน จนได้พระอุปัชฌ์มาช่วยคุ้มครองงาน

เมื่อวันงานฉลองมาถึง พญามาร ชื่อ พญาวีสวติมาร เป็นเทพที่มีความริษยา ไม่อยากเห็นผู้ใดทำคุณงามความดี จึงมาทำลายพิธีฉลองด้วยวิธีต่างๆ แต่พระอุปัชฌ์ก็สามารถแก้สถานการณ์ร้ายให้กลายเป็นดีมาตลอด สุดท้ายพระอุปัชฌ์จึงคิดหาวิธีการที่จะปราบพญามารให้หมดฤทธิ์ จึงเนรมิตสุนัขเฝ้ามีกลิ่นเหม็นคลุ้ง ผูกติดกับคอพญามาร พร้อมกับอธิษฐานว่า จะเป็นใครก็ตามอย่าได้แก้มัดหรือช่วยเหลือได้เลย

พญามารได้พยายามที่จะแก้มัดออกแต่ก็ไม่สามารถเอาออกได้ จึงไปขอร้องเทวดาในสวรรค์ชั้นต่างๆ ให้ช่วย แต่ก็ไม่สามารถเอาออกได้ พญามารจึงกลับมาวิงวอนขอพระอุปัชฌ์ช่วย แก้มัดให้ พระอุปัชฌ์ทราบได้ด้วยพระญาณว่า พญามารยังไม่สำนึกผิด จึงจับพญามารมัดติดภูเขาลูกหนึ่งเป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จนพญามารลดทิฐิมีมานะ สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธรเจ้า ก็เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตั้งจิตอธิษฐานเป็นพระพุทธรเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต จากประวัติดังกล่าว นำไปสู่ความเชื่อของชาวพุทธล้านนาว่า พระอุปัชฌ์เป็นผู้มีฤทธิ์ขนาดพระสงฆ์ทั้งปวง ยังไม่สามารถรับหน้าที่ปราบพญามาร โดยอ้างว่าไม่มีกำลังพอ โดยยกหน้าที่ในการปราบพญามารให้แก่พระอุปัชฌ์ พญามารตอนนี้พระพุทธรเจ้าเคยผจญมาแล้วแต่ก็ไม่สามารถปราบได้ จึงพยากรณ์ไว้ว่าพระอุปัชฌ์จะเป็นผู้ปราบมารตนนี้อย่างราบคาบ และพญามารจะปรารถนาพุทธภูมิ จากประวัติตรงนี้ทำให้พระอุปัชฌ์มีบทบาทที่โดดเด่นนำไปสู่ความเชื่อของชาวพุทธล้านนาในด้านมีฤทธิ์สืบต่อมา^{๑๖} ยังมีความเชื่ออีกอย่างหนึ่งของชาวพุทธล้านนา เมื่อบริเวณใด

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน มณี พะยอมยงค์ และศิริรัตน์ อาสนะ, เครื่องสักการะในล้านนาไทย, หน้า ๒๓ -

เกิดอาถรรพ์หรืออาเพศ เช่น การก่อสร้างสถานที่ต่างๆ คนงานเจ็บป่วยหรือตาย การทำงานมีปัญหา ความเชื่อของชาวพุทธล้านนาจะสร้างศาลเพียงตาขึ้นและนิมนต์พระอุปัชฌ์มาตั้งประดิษฐานไว้ ภัยต่างๆ ก็จะหมดไปทำให้การงานคล่องไปด้วยดี

๑.๕) ความเชื่อในด้านปราบมาร

คำว่า **มาร** ในพระพุทธศาสนาหมายถึง สิ่งที่ขัดขวางคุณความดี หรือสิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากคุณความดี หรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ สิ่งทีล้างผลาญคุณความดี ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงาม มี ๕ ชนิด คือ

๑) กิเลสมาร มาร คือกิเลส, กิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดและขัดขวางความดี ทำให้สัตว์ประสบความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๒) ขันธมาร มาร คือเบญจขันธ์ ขันธ์ ๕ เป็นมาร เพราะสภาพอันปัจจุยปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่นั่นคงทนทาน เป็นภาระในการดูแลรักษา ทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไปเพราะชรา พยาธิ เป็นต้น ลิดรอนโอกาสมิให้บุคคลทำกิจหน้าที่ หรือบำเพ็ญคุณความดีได้

๓) อภิสังขารมาร มาร คืออภิสังขาร อภิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น ขัดขวางหลงติดอยู่มิให้หลุดพ้นไปจากสังสารวัฏทุกชั้น

๔) มัจจุมาร มาร คือความตาย ความตายเป็นมาร เพราะเป็นตัวตัดโอกาสและเวลา ที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณงามความดีทั้งหลาย

๕) เทวปุตตมาร มาร คือเทพบุตร เป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ระดับสูงสุดแห่งชั้นกามาวจร ชื่อว่าปรนิมมิตวสวัตติ ได้ชื่อว่ามาร (พญามาร) เพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้อง คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักให้ห้วงพะวงในกามสุข ไม่หาญอาจเสียสละออกไปบำเพ็ญความดีที่ยิ่งใหญ่ได้^{๑๗}

มารที่พระอุปัชฌ์ได้รับนิมนต์ให้ไปช่วยปราบ คือ เทวบุตรมาร มารคือเทพบุตรเป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ที่ชื่อว่า วสวัตติมาร เป็นพญามารที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงผจญ ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำความเพียรอยู่ในที่สุดก็แพ้ หรือมีความปราชัยต่อพระบารมีของพระพุทธองค์ และพระพุทธองค์ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงพยากรณ์ว่า หลังจากตถาคตนิพพานแล้ว พระอุปัชฌ์จะได้ทรมานพญาวสวัตติมาร ให้ลดพละสิ้นความร้ายกาจ ในอนาคต และพญามารจะปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในภาคหน้าต่อไป^{๑๘}

เมื่อพระอุปัชฌ์ ได้รับนิมนต์ให้มาช่วยปราบพญามาร ในงานฉลองสถูปจำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ ของพระเจ้าอโศกมหาราช พระอุปัชฌ์ได้ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองงาน ได้ต่อสู้กับพญามารด้วยวิธีต่างๆ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

^{๑๗} วินย. ฎีกา. (ไทย) ๑/๔๘๑.

^{๑๘} ดุรายละเอียดยใน พ. สุวรรณ, พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลากำร่าย, หน้า ๓๙.

๑) พญามารใช้ฤทธิ์บันดาลฝนทรายกรด ฝนกรด ฝนก้อนศิลา ฝนถ่านเพลิง ฝนลมกรด ฝนอาวุธ ฝนเถ้าร้อน ตามลำดับ พระอุปัชฌาย์ได้แก้ด้วยใช้ฤทธิ์หอบไปทิ้งนอกจักรวาล^{๑๙}

๒) พญามารแปลงกายเป็นโคยักษ์ เพื่อที่จะทำลายให้พินาศ พระอุปัชฌาย์จึงเนรมิตร่างเป็นพยัคฆ์ใหญ่ จับโคยักษ์ ทำให้พญามารประสบความพ่ายแพ้

๓) พญามารเนรมิตร่างเป็นพญานาค ๗ เศียร พระอุปัชฌาย์จึงเนรมิตร่างเป็นพญาครุฑ จับเศียรพญานาค จนพญานาคพ่ายแพ้

๔) พญามารเนรมิตร่างเป็นยักษ์ใหญ่ ถือกระบองทองแดงเท่าลำตาล พระอุปัชฌาย์จึงเนรมิตร่างเป็นยักษ์ที่ใหญ่กว่า ถือกระบองลูกเป็นเปลวเพลิง เข้าตีศีรษะพญามาร ทำให้ยอมจำนนต่อพระอุปัชฌาย์

จากการศึกษาเรื่องราวในด้านการใช้ฤทธิ์ของพระอุปัชฌาย์ เราจะเห็นว่าพระอุปัชฌาย์จะใช้ฤทธิ์ ก็เพื่อที่จะแก้ไขเหตุการณ์ต่างๆ เท่านั้น การแสดงฤทธิ์ของพระอุปัชฌาย์ล้วนจะมีประโยชน์ต่อการแสดงธรรม และช่วยให้ผู้ฟังน้อมจิตศรัทธาเลื่อมใสในพระธรรมเทศนา

๓.๑.๓ บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอุปัชฌาย์

สำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอุปัชฌาย์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ วาระ คือ การเผยแผ่ก่อนอุปสมบท และการเผยแผ่หลังอุปสมบท

ก. การเผยแผ่ก่อนอุปสมบท

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นหน้าที่พระสาวกของพระพุทธเจ้าทุกรูปที่นำหลักธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้มาด้วยความยากลำบาก ประกาศธรรมให้แพร่หลาย พระอุปัชฌาย์เมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ ได้มีโอกาสทำงานด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรมที่เด่นชัด ในการสอนธรรมแก่นางवासวตัตตา นางवासวตัตตาเป็นโสเภณี แห่งเมืองมฤรา ซึ่งหลงใหลในตัวอุปัชฌาย์ ได้ส่งสาวใช้ไปเชิญอุปัชฌาย์มาหาตนเองถึงสองครั้ง โดยไม่คิดค่าตัว แต่ถูกอุปัชฌาย์ปฏิเสธทุกครั้ง ต่อมานางवासวตัตตาได้ฆ่าบุตรชายของนายช่างตaylor เพราะความโลภ นางถูกจับและถูกลงโทษจากเจ้าหน้าที่บ้านเมืองโดยถูกตัด มือเท้า จมูก และใบหู ถูกนำไปทิ้งที่เชิงตะกอน

เมื่ออุปัชฌาย์รู้ว่า เกิดความสงสารจึงเดินไปสู่เชิงตะกอน สาวใช้เห็นจึงบอกนางवासวตัตตาว่า อุปัชฌาย์ที่นางเคยใช้ให้ไปเชิญมาหา นางจึงกล่าวต่อว่าอุปัชฌาย์ เมื่อร่างกายของนางยังไม่เสียรูปทรง และยังมุ่งทางกามฉันทะ ได้ส่งสาวใช้ไปเชิญมาหาตนเองถึงสองครั้ง แต่ถูกปฏิเสธทุกครั้ง กลับบอกว้ายังไม่ถึงเวลาที่เจอ บัดนี้ มือ เท้า จมูก และหูของนาง ถูกตัดหมดแล้ว นั่งจมกองเลือดของตนเองอยู่ อุปัชฌาย์ได้กล่าวตอบแก่นางवासวตัตตาให้พิจารณาเห็นความเป็นจริงของสังขาร ผู้วิจัยขอนำข้อความคำสอนของอุปัชฌาย์มาเสนอไว้ดังนี้^{๒๐}

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน พระสังฆธรรมโฆษเณระ, **โลกบัญญัติ**, กรมศิลปากร โดยหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์เผยแพร่ว่า พ.ศ. ๒๕๒๓ หน้า ๑๒๙ - ๑๓๓.

^{๒๐} ส. ศิวรักษ์, **ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าโคก**, หน้า ๖๙.

ฉันไม่ได้มาหาเธอเพราะแรงกระตุ้นทางตัณหา หากฉันมาดูสภาพที่แท้จริงทางธรรมชาติ อันห่อหุ้มไว้ด้วยกิเลสและตัณหา

เมื่อเธอห่อหุ้มร่างไว้ด้วยพัสดราภรณ์ และเครื่องประดับภายนอกอื่นๆ อันมีค่า ย่อมช่วยยั่วให้เกิดตัณหาแก่ผู้ซึ่งมองดูเธอ เพราะเขาไม่แลเห็นเธอตามสภาพที่แท้จริง แม้เขาจะพยายามเพ่งพินิจก็ตาม

แต่บัดนี้ เธอปลอดจากเครื่องล่อลวงต่างๆ แล้ว อาจแลเห็นร่างของเธอได้ตามสภาพที่แท้จริง

คนที่แสวงหากามสุขจากเรือนร่างอันหยาบนี้ ช่างโง่เขลาและเลวทรามเสียจริงๆ

ใครเล่าจะรู้สึกถึงความดึงดูดต่อร่างกายซึ่งมีแต่หนังห่อหุ้มไว้เต็มไปด้วยกองเลือดรอบๆ ตัว ทั้งยังเปื้อนผิวหนังด้วย แลเห็นเนื้อเป็นก้อนๆ โยงไปยังกล้ามเนื้อและเส้นเลือดดำ

ยิ่งไปกว่านี้ คนพาลแลเห็นของสวยงามจากรูปร่างภายนอก แล้วย่อมเกิดความปฏิพัทธ์ผูกพัน โดยที่เขาควรจะรู้ว่าภายในเน่าเหม็น ผู้รู้จึงไม่ยึดติดในสิ่งเหล่านี้

ซากศพย่อมโสโครกและน่าเกลียด โดยที่ความบริสุทธิ์จะมีได้ก็ต่อเมื่อระงับตัณหาเสียได้ ผู้ซึ่งระงับก็มีตัณหา หากรู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว

การรู้ที่แท้นั้นคือ กลิ่นเหม็นย่อมประกอบไปด้วยกลิ่นหอมเป็นอันมากที่รวมตัวกัน แม้น้ำหอมก็คือการรวมตัวกันของความไม่บริสุทธิ์

การเอาเสื้อผ้าและเครื่องประดับมาสวมใส่นั้น ช่วยได้แต่การแสดงออกทางอวกาศภายนอก แต่ความโสโครกภายในหาแก้ไขอะไรได้ไม่ โดยที่เหงื่อไคล และฝุ่นละออง ก็ยังมีอยู่กับร่างกาย แม้จะชำระล้างได้ด้วยน้ำเป็นครั้งคราวก็ตาม

ด้วยเหตุฉะนี้ คนพาลจึงหลงกับโครงกระดูกอันโสโครกด้วยไปยึดติดอยู่กับตัวตัณหา

สำหรับผู้ที่ไม่ละตัณหาเสียได้ ย่อมรู้นั่นคือการคลุกเคล้าไปด้วยความน่าเบื่อ ความโสโครกและความทุกข์ นี่มิใช่สิ่งที่วิญญูชนจะพึงสรรเสริญ เขาย่อมออกสู่ป่าอันสงัด มุ่งจิตใจไปให้พ้นจากเหตุที่ก่อให้เกิดตัณหา เพื่อเขาจักข้ามไปสู่ฝั่งข้างโน้น ละเสียได้จากมหาโอฆสงสารแห่งการเวียนเกิด

เขาย่อมจะถือเอานาวาเป็นมรรค เขาย่อมสดับและประพฤติกปฏิบัติตามพระวัจนะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ซึ่งตรัสสอนอย่างไพเราะและเหมาะสม^{๒๑}

เมื่อนางวาสวทัตตาได้ฟัง นางรู้สึกสะพรึงกลัวในวัฏฏสงสาร จิตใจของนางอ่อนน้อมสงบลง นึกถึงพระพุทธคุณ อุปคุตต์จึงเริ่มเทศนาปรุพภาคกรณียกถา ให้นางเข้าใจในเรื่อง ทาน ศีล

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศก, หน้า ๖๗-๗๒.

สวรรค์ ตัวเขาเองก็เข้าใจซึ่งถึงธรรมชาติที่แท้จริงแห่งร่างกายของนาง จนเขาเกิดความรังเกียจในกามภพ การที่เขาเข้าใจสัจธรรมก็ด้วยการที่เขาแสดงธรรมนั่นเอง อุปคุตต์จึงได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี ส่วนนางวาสวทัตตาได้บรรลुเป็นโสดาบัน หลังจากนั้นอุปคุตต์ก็เดินจากไป นางก็ได้เสียชีวิต และได้ไปเกิดในสุคติภพ

ข) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังจากอุปสมบท

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เป็นไปด้วยดี ต้องได้พระธรรมกถึกผู้คงแก่เรียน เข้าใจพุทธธรรมอย่างถูกต้อง มีจิตใฝ่มั่นคงในพระพุทธศาสนา เป็นผู้สนับสนุนและช่วยกันเผยแผ่คำสอน พระธรรมกถึกผู้เผยแผ่พุทธธรรมนั้น เปรียบเสมือนเป็นทหารของพระพุทธเจ้า^{๒๒}

การสอนธรรมแก่พญามาร

เหตุการณ์ในการสอนธรรมของพระอุปคุตต์ที่ปรากฏเด่นชัด หลังจากอุปสมบทแล้ว ได้แก่ การสอนธรรมแก่พญามาร พระอุปคุตต์เมื่อบรรลุพระอรหันต์ชั้นาสพแล้ว ได้รับอาราธนาให้เทศนาที่เมืองมฤดา ในขณะที่ท่านกำลังแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้น พญามารได้บันดาลให้ไข่มุกตกลงมาท่ามกลางที่ประชุมประดุจฝนตก ชาวเมืองกำลังมีจิตเข้าสู่ธรรม ก็เลยถูกความโลภครอบงำ จนไม่มีใครสักคนได้เห็นสัจธรรม พระอุปคุตต์พิจารณาเหตุการณ์อย่างแยบคาย ท่านก็ทราบพญามารเป็นต้นเหตุ^{๒๓}

วันที่สอง พญามารได้บันดาลให้ทองตกลงมาสู่ที่ประชุม ทำให้จิตใจของผู้ที่กำลังน้อมนำไปในพระสัทธรรมผันแปรไป เพราะอำนาจของความโลภ จึงทำให้ไม่มีใครสนใจในพระสัทธรรม

ครั้นถึงวันที่สาม มหาชนได้มาประชุมกันมากกว่าเดิม เพราะต่างพากันคิดว่าเวลาที่พระอุปคุตต์แสดงพระธรรมเทศนาไข่มุกและทองจะตกลงมา เมื่อถึงเวลาแสดงธรรมพระอุปคุตต์แสดงอนุบุพเพกคาจบแล้ว กำลังจะเริ่มอธิบายพระอริยสัจ ๔ พญามารก็เริ่มแสดงฤทธิ์ให้บังเกิดการแสดงของเทพศาสตรา และนางอัปสรออกมาร้ายรำ พุทธบริษัทในที่นั้นก็เลยพากันสนใจดูมหรสพและฟังเสียงพิณ โดยไม่สนใจในพระธรรมเทศนาของพระอุปคุตต์ พญามารพอใจที่สามารถดึงมหาชนออกจาก การฟังพระธรรมเทศนาของพระอุปคุตต์ไปสู่อำนาจของตน พญามารจึงเออาพวงมาลัยไปคล้องคอพระอุปคุตต์แสดงถึงชัยชนะ

พระอุปคุตต์จึงตรัสตรองว่า พญามารตนนี้ก่อเหตุทำร้ายพระธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ท่านจะต้องทำให้พญามารหันมานับถือ และสมาทานศีลสิกขาในพระพุทธศาสนาให้ได้ เพราะพระพุทธองค์ทรงมีพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับท่านว่าเป็นพระอนุพุทธะที่จะมาปราบมาร ท่านจึงกำหนดจิตสำรวจดูว่า ถึงเวลาที่พญามารจะเข้าถึงพระศาสนาหรือยัง และก็แจ้งแก่ใจว่าถึงเวลาแล้ว จึงนำซากศพมาสามร่าง เป็นร่างงูตาย ๑ สุนัขตาย ๑ และคนตาย ๑ ด้วยอิทธิวิธีเนรมิตร่างทั้งสาม

^{๒๒} พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน), เทคนิคการเผยแผ่ธรรม, ในพระธรรมทูตสายต่างประเทศรุ่นที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๔.

^{๒๓} ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน, หน้า ๖๔.

พระยาสวัสดิ์มีราษฎรผู้ซนเข้าผูกติดคอกอยู่ โดยที่ตัวเองไม่สามารถจะปลดเปลื้องได้ จะหาวิธีการแก้ไขอย่างไรก็สิ้นความคิด ทำให้มีจิตกลัดกลุ้มและอับอายแก่เทพยดา และมนุษย์ทั้งปวง ไม่รู้จะหนีไปที่ไหนให้พ้นได้ เมื่อหมดทางแก้ไข จึงเหาะขึ้นไปยังสำนักของท้าวจตุมหาราชทั้ง ๔ คือ ท้าวธรรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรุฬภัก และท้าวภูเวระ แล้วกล่าววิงวอนขอให้ท้าวจตุโลกบาลมหาราช ขอจงช่วยปลดเปลื้องสุนัขเนาตัวนี้ออกจากคอกของตน ท้าวจตุมหาราชทั้ง ๔ จึงถามถึงเหตุ

พระยาสวัสดิ์มีราษฎรกล่าวชี้แจงว่าถูกพระอุปคุตต์เถระ เอาสุนัขเน้ามารับติดคอกของตนไว้ ท้าวจตุมหาราชทั้ง ๔ พอได้ยินชื่อของพระอุปคุตต์เถระแล้ว จึงกล่าวว่า อุปคุตต์มีฤทธาภามากยิ่งนัก พวกตนหมดความสามารถจะช่วยแก้สุนัขออกให้ได้

เมื่อพญามารไม่ได้รับความช่วยเหลือจากท้าวจตุมหาราช จึงได้เหาะขึ้นไปสำนักของพระอินทร์ ท้าวสุยามา ท้าวสันตสิริ และท้าวสัทธิมหาพรหม กล่าวขอร้องอ้อนวอนให้ช่วยแก้มัดสุนัขเนาออกจากคอกของตนเหมือนดังที่กล่าววิงวอนท้าวจตุมหาราช เทวราชทั้งหลายและท้าวสัทธิมหาพรหมก็กล่าวกับพญามารว่า ไม่สามารถที่จะแก้สุนัขเนาออกได้ ขอให้กลับไปสำนักของพระอุปคุตต์ แล้วกล่าวขอร้องท่านด้วยวาจาอันสุภาพอ่อนหวาน ท่านจะช่วยแก้ออกให้เอง ส่วนผู้อื่นนั้นเกรงกลัวอำนาจของท่าน ไม่มีใครกล้าที่จะแก้ออกให้ได้

ในที่สุดพญามารต้องจำใจกลับมาหาพระอุปคุตต์ เข้ามากราบแทบเท้าขอให้ช่วยแก้เครื่องพันธนาการ และสารภาพที่ได้กระทำความผิด พระอุปคุตต์เห็นว่า พญามารยังไม่คลายทิฐิมานะ จึงจับพญามารมัดติดภูเขา จนกว่างานฉลองสมโภชพระสฤของพระเจ้าอโศกมหาราชจะเสร็จสิ้น เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้พญามารถึงกับรำพึงว่า พระพุทธเจ้าไม่เคยทำกับตนอย่างนั้น มีแต่พระเมตตา กรุณาต่อตน พระอุปคุตต์เป็นแค่พระสาวกองค์หนึ่งทำไมทำกับตนถึงขนาดนี้ พระอุปคุตต์ทราบวาระแห่งจิตใจของพญามารด้วยญาณจึงกล่าวว่า ท่านและพญามารทั้งสองเป็นคู่กรรมกันด้วยเหตุนี้จึงไม่มีความกรุณา ท่านทำโทษพญามารเพื่อให้มีจิตใจปรารถนาพุทธภูมิ ดังพระพุทธเจ้าได้ตรัสพยากรณ์ไว้ ฝ่ายพญามารได้มีจิตใจชุ่มชื้นได้ละพศหมดความดุร้าย หวนระลึกนึกถึงคุณูปการของพระพุทธเจ้า แล้วกล่าวสรรเสริญพระพุทธรองค์ แปลงวาจาปรารถนาพุทธภูมิต่อหน้าพระอุปคุตต์ พระอุปคุตต์เห็นดังนั้น จึงเข้าไปแก้มัดให้ แล้วกล่าวสอนธรรมอันเป็นพุทธพจน์ให้สติแก่พญามาร แล้วพญามารก็เป็นอิสระเลิกกระทำความกรรมอันหยาบช้าตลอดไป^{๒๗}

พระมหาเถระพอได้กล่าวเหตุผลต่างๆ ให้พญามารได้ฟังแล้ว ก็มีความประสงค์จะให้พญามารช่วยเนรมิตร่างกายของตนเป็นพระรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ได้ชมเป็นมิ่งขวัญตา จึงได้กล่าวขอร้องพระยาสวัสดิ์มีราษฎรช่วยอนุเคราะห์ท่าน เนื่องจากพระบรมศาสดาได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก และเสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว ท่านได้เห็นแต่พระธรรมวินัยของพระพุทธรองค์ ไม่ทันได้เห็นพระวรกายของพระพุทธรองค์ ขอให้พญามารจงเนรมิตกายของตนเองเป็นพระวรกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระอัครสาวกทั้งสององค์ให้อุปคุตต์ได้เห็นกับตา

^{๒๗} พระครูสิริรัตนสุนทร, **ปัสสูตรอาราธนาพระมหาอุปคุตต์**, (เชียงใหม่ : ธาราทองการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔-๑๖.

พระยาวสวัตติมารฟังคำขอร้องของพระอุคุตต์เถระ โดยมีข้อแม้ว่า ถ้าตนเนรมิตกายเป็นพระรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่าได้ถวายนมัสการเป็นอันขาด พระอุคุตต์เถระกล่าวปฏิกฐานว่า จะไม่ถวายนมัสการ จะเพียงแต่ขอชมเท่านั้น พระยาวสวัตติมารจึงเข้าไปในไพรสนต์แห่งหนึ่ง เพื่อจะบันดาลอิทธิฤทธิ์ให้เป็นไปตามที่พระอุคุตต์เถระขอร้อง พระอุคุตต์เถระจึงบอกให้พระภิกษุทั้งหลายมาประชุมกันมากโดยเร็วพลันอย่างน่าอัศจรรย์ ด้วยอำนาจฤทธิ์ของท่าน และพระภิกษุรูปใดต้องการจะเห็นพระบรมศาสดา พระภิกษุรูปนั้นก็ได้อธิษฐานเพียรดอกไม้ของหอม เป็นต้น มาประชุมแวดล้อมพระอุคุตต์เถระ

ในกาลนั้น พระยาวสวัตติมารได้เนรมิตกายเป็นพระรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันประกอบด้วยพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ทั้งสว่างรุ่งเรืองด้วยพระฉัพพรรณรังสี คือ พระรัศมี ๖ ประการ มีพระอัครสาวกอยู่ทางเบื้องขวาเบื้องซ้าย พร้อมกับแวดล้อมด้วยพระอสีติมหาสาวก เป็นสังฆบริวาร แสดงให้ปรากฏแก่มหาสันนิบาตบริษัททั้งปวง

พระเจ้าอโศกมหาราชกับหมู่อำมาตย์และข้าราชการบริพารได้เสด็จมาคอยชมอยู่ในสถานที่นั้นด้วย ฝ่ายพระอุคุตต์เถระ เมื่อได้แลเห็นพระรูปของพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยพระมหาสาวกทั้งหลายปรากฏขึ้นดั่งนั้น ก็บังเกิดขนลุกชันด้วยอำนาจของอจลศรัทธาปสาทะ คือ ความเชื่อและความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ทำให้ลืมนึกถึงปฏิกฐานที่ให้ไว้แก่พญามาร จึงก้มลงถวายอภิวาทพระรูปของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเบญจางคประดิษฐ์อย่างสนิทใจ และมหาชนทั้งหลายมีพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นองค์ประธาน ทรงกระทำนมัสการสักการบูชาโดยพร้อมเพรียงกัน

ในขณะนั้นพญามารพลันบันดาลให้พระรูปของพระบรมศาสดาและพระสาวกทั้งหลายหายไป แล้วกลับกลายมาเป็นรูปพญามารปรากฏขึ้นในที่ประชุมชนมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ประธาน และได้กล่าวต่อว่าพระอุคุตต์เถระ พระอุคุตต์กล่าวตอบว่า ไม่ได้กราบไหว้พญามารหรอก แต่ท่านกระทำอภิวาทพระรูปของพระบรมศาสดาและพระมหาสาวกทั้งหลายต่างหาก

จำเดิมแต่กาลที่พระยาวสวัตติมาร ได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จิตมีความอ่อนน้อมศรัทธาในพระพุทธศาสนา ไม่มีความหยาบชั่วดูร้ายเหมือนแต่ก่อนนั้นเลย พระอุคุตต์เถระพิจารณาเห็นความเป็นไปในทางตั้งใจดีของพญามารแล้วจึงกล่าวกับพญามารให้ไปโดยความสุขสวัสดิ์เถิด พระยาวสวัตติมารน้อมกายถวายนมัสการพระอุคุตต์ แล้วลากลับยังเทวสถานปรินิมิตวสวัตติวิมานของตน

ข่าวได้แพร่ไปทั่วนครว่า พระอุคุตต์ได้ปราบพญามาร จนหันหน้าเข้าหาพระศาสนา เมื่อราษฎรได้รับทราบข่าวนี้ ทุกคนพากันไปหาพระเถระ เพื่อฟังพระธรรมเทศนา พราหมณ์เป็นแสนๆ คน พระเถระดุจดั่งราชสีห์ หามีความสะทกสะท้านไม่ ขึ้นนั่งบนสีหบัลลังก์เพื่อแสดงธรรม^{๒๘}

พระอุคุตต์ มีบทบาทในการสืบทอดพุทธกิจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสมือนดังศาสดาองค์ที่สอง รองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพียงแต่ปราศจากมหาบุรุษลักษณะเท่านั้น ที่

^{๒๘} คุรยละเอียดยใน สมเด็จพระพรหมญาณสังขโมลี, พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร พิศดาร ๒๔ ปริเฉท, หน้า ๔๙๘-๕๐๑.

สามารถปราบพญามารผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในกามภพ รวมถึงเทวดา มนุษย์ นาค อสูร ยักษ์ คนธรรพ์ วิทยาธร ทั้งหมดนี้ล้วนศิโรราบแทบเบื้องพระบาทพระเถระเจ้า ทำให้พระอุปัคฺคตเป็นผู้รู้จักของ มหาชนอย่างกว้างขวาง จนทำให้ชื่อเสียงของท่านแผ่กระจายไปทั่วเมือง ท่านแสดงธรรมตามพุทฺธวิธี โดยอธิบายจากง่ายไปหายากทำให้ประชาชนเข้าถึงธรรม บรรลุธรรมจำนวนมาก ผลของการเผยแผ่ มีคนเลื่อมใสละชีวิตฆราวาสเข้ามาบวชจำนวน ๑๘,๐๐๐ คน หลังปฏิบัติธรรมไม่นานได้บรรลุพระ อรหันต์ บทบาทนี้เป็นบทบาทเด่นของพระอุปัคฺคตที่ทำให้ชื่อเสียงเกียรติคุณเป็นที่รู้จักทั่วเมืองมฤรา และทำให้พระเถระได้สาธุศิษย์เป็นจำนวนมาก เป็นกำลังในการเผยแผ่พระพุทฺธศาสนาให้ เจริญรุ่งเรือง นับเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระพุทฺธศาสนา ต่อมาได้เป็นพระอาจารย์สั่งสอนสม ถกธรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เป็นพระภิกษุที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุด^{๒๙}

จากการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพระอุปัคฺคต ในคัมภีร์อโศกาวทาน คัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ทั้งสองคัมภีร์จะกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระอุปัคฺคตทำนองเดียวกัน จะเป็นเพราะว่าทั้งสองเป็น คัมภีร์ฝ่ายเถรวาทเหมือนกัน เรื่องราวจึงมีความเหมือนกันทุกประเด็น ซึ่งคัมภีร์ทั้งสองจะกล่าวถึงพระ อุปัคฺคต ท่านมีชีวิตอยู่ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และมีบทบาทปราบมารไม่ให้ทำลายสฤ ๘๔,๐๐๐ องค์ จากนั้นพระอุปัคฺคตได้ทรมาน ให้พญามารลดทมิฬฐิมานะ แล้วสั่งสอนพญามารให้ กลับใจ มานับถือพระพุทฺธศาสนา คัมภีร์ทั้งสองไม่ได้กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับชีวประวัติของท่านมาก นัก มีเพียงแต่กล่าวว่าท่านเป็นพระอรหันต์ มีอิทธิฤทธิ์เนรมิตปราสาทอยู่ใต้สะดือทะเล เพื่อใช้ในการ พำนัก และเจริญวิเวกสมาบัติแต่เพียงผู้เดียว

สำหรับคัมภีร์อโศกาวทาน เป็นคัมภีร์ฝ่ายมหายาน จะกล่าวถึงประวัติพระอุปัคฺคตอย่าง ละเอียด และยังกล่าวถึงประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราชอย่างละเอียด ซึ่งเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจเป็น อย่างยิ่ง ทำให้เราสามารถรู้ประวัติอย่างกว้างขวางน่าสนใจ

จากการศึกษาคัมภีร์ทั้งสอง คือ ปฐมสมโพธิกา ของพระพุทฺธศาสนาฝ่ายเถรวาท และอโศกาวทาน ของพระพุทฺธศาสนาฝ่ายมหายาน มีประเด็นที่แตกต่างกัน และ ประเด็นที่เหมือนกัน ดังนี้^{๓๐}

ประเด็นที่เหมือนกัน ทั้งสองคัมภีร์จะกล่าวถึง บทบาทของพระอุปัคฺคต ในการใช้ฤทธิ์ ปราบพญามาร และทั้งสองคัมภีร์ไม่ได้กล่าวถึงการดับขันธปรินิพพานของพระอุปัคฺคต

ปฐมสมโพธิกา จะไม่ทราบชาติภูมิของพระอุปัคฺคตเลย ตรงกันข้ามคัมภีร์อโศกาวทาน มีประวัติโดยละเอียด

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ส. ศิวรักษ์, **ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน**, หน้า ๗๖-๗๗.

^{๓๐} อภิชาติ ยอดสุวรรณ, “บทบาทของพระอุปัคฺคตในเรื่องมหาอุปัคฺคตฉบับล้านนา”, **วิทยานิพนธ์ สาขาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔) อ้างในพระประพันธ์ สุทฺธจิตโต. “อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปัคฺคตที่มีต่อพิธีกรรมชาวพุทธล้านนา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

๓.๒ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอุปัชฌาย์

เมื่อกล่าวถึงบทบาท ของพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏ ในคัมภีร์อโศกาวทานได้กล่าวถึงพระอุปัชฌาย์เมื่อได้รับการอุปสมบทแล้วก็ได้นำมาปฏิบัติตามพุทธานุญาต โดยการแสดงพระธรรมเทศนาแก่ชาวเมืองมฤดา ทำให้ชื่อเสียงของท่านแผ่กระจายไปทั่วเมืองมฤดา เพราะท่านแสดงธรรม โดยยกหัวข้อธรรมมาอธิบายจากง่ายไปหายาก ทำให้ประชาชนเข้าถึงธรรม อันนำไปสู่ความหลุดพ้น บ้างก็ได้โศดาปัตติผล บางคนก็ได้สกทาคามีผล บางคนได้บรรลุอนาคามีผล ท่านมีวิธีการสอนธรรม ดังนี้

๓.๒.๑ ตรวจสอบนิสัยของผู้ฟังก่อนแสดงธรรม

ก่อนที่จะแสดงธรรมทุกครั้ง พระอุปัชฌาย์ได้ทำการตรวจสอบนิสัยสัตว์โลกแล้วนำมาใช้ดังเช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ในพุทธกิจ ๕ ประการของพระพุทธองค์ คือ ในที่ประชุมใหญ่ ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีทั้งเหล่าเทพบุตร เทพธิดา ประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และบรรดาคนเหล่านั้นส่วนมาก เป็นผู้ที่มีพื้นฐานความรู้ ความเข้าใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสุขทางจิตใจ

ครั้นพระอุปัชฌาย์ได้เข้าสมาธิแล้วสำรวจดูว่า พุทธบริษัทของพระพุทธเจ้า นั่งประชุมกันอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอย่างไรท่านก็จะแสดงธรรมตามเป้าหมายในการสอนของพระพุทธองค์ คือ ฝึกฝนอบรมคนให้เกิดปัญญาที่แท้จริง เพื่อให้ใช้ปัญญาดำเนินชีวิต^{๓๑}

๓.๒.๒ แสดงธรรมตามแนวพุทธวิธี

หลังจากที่พระอุปัชฌาย์ได้เข้าสมาธิตรวจสอบนิสัยของผู้ฟังธรรมตามแบบที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ท่านจะแสดงอนุพุทธิกถาก่อน แล้วจึงแสดงอริยสัจ ๔^{๓๒} อันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา

พระอุปัชฌาย์เริ่มสอนจากสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ ความเดือดร้อน ซึ่งเป็นสิ่งบีบคั้นชีวิตที่ทุกคนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา ทุกคนรู้ประจักษ์อยู่แล้ว ต่อจากสอนเรื่องทุกข์จึงสอนให้สาวไปหาสาเหตุที่ลึกซึ้ง และวิธีแก้ไขต่อไป หรือสอนตามลำดับขั้น จากเนื้อเรื่องที่ง่ายไปหาที่ยากลุ่มลึกตามลำดับ เรียกว่า อนุพุทธิกถา^{๓๓} จากนั้นจึงแสดงเรื่องอริยสัจ ๔

๓.๓ พระอุปัชฌาย์เป็นเอตทัคคะด้านธรรมกถึก

พระอุปัชฌาย์ได้รับพยากรณ์จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า^{๓๔} อีกร้อยปีหลังจากพุทธปรินิพพาน พระอุปัชฌาย์จะได้ตรัสรู้เป็นพระอนุพุทธอย่างปราศจากมหาบุรุษลักษณะ หากจะรับพุทธกิจมากระทำต่อไป โดยจะได้เป็นเอตทัคคะด้านธรรมกถึก ภิกษุทั้งหลายเกิดความสงสัยว่า ผู้เป็นธรรมกถึกจะต้องประกอบไปด้วยเหตุไรบ้าง

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน เสถียรพงษ์ วรรณปก, คิดเป็นทำเป็นตามแนวพุทธธรรม, หน้า ๑๗.

^{๓๒} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๓๗/๑๘๙.

^{๓๓} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๓๗/๑๘๙.

^{๓๔} พระครูพัทธนาธิมุต, พระมหาอุปัชฌาย์ พระอรหันต์ผู้ปราบมารบันดาลโชคลาภ, หน้า ๓.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด ไม่ถือมั่นรูป เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพาน ในปัจจุบัน^{๓๕}

พระอุปัคฺคตฺ ประกอบด้วยองค์แห่งธรรมกถึก คือธรรมที่ผู้แสดงหรือสั่งสอนคนอื่นควร ตั้งไว้ในใจ ๕ คือ^{๓๖}

๑) อนุพุทฺธิกถิ กล่าวความไปตามลำดับ คือ แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาวิชา ตามลำดับความง่ายยากลุ่มลึก

๒) ปริยายทสฺสาวี ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ ชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่ แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยักเยื้องไปต่างๆ ตามแนวเหตุผล

๓) อนุทยตํ ปฏิจฺจ แสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้เป็นประโยชน์แก่เขา

๔) น อามิสฺนโร ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามีใช้เพราะมุ่งที่ตน จะได้ลาภหรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕) อุตฺตานญจ ปรมฺย อนุปหฺจ แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักธรรม ตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น

สรุปว่า

พระอุปัคฺคตฺมีบทบาทสำคัญ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชหลายด้านที่ปรากฏชัดได้แก่ บทบาทในการเป็นผู้นำพระเจ้าอโศกมหาราชออกจาริกแสวงบุญสักการะพุทธสถาน รวมถึงพระสอุป บรรจุอัฐิธาตุของสาวก บทบาทในการเป็นผู้ใช้อิทธิฤทธิ์ โมน้นำจิตใจของประชาชนให้เข้าสู่ธรรมะ และบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งก่อนอุปสมบทและหลังอุปสมบทแก่นางวาสวทิตตาและ พญามาร วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอุปัคฺคตฺ ได้ผลสำเร็จเป็นอย่างดีเพราะท่านสามารถดู อุปนิสัยของสัตว์โลกได้และจะแสดงธรรมตามแนวพุทธวิธี คือแสดงอนุพุทฺธิกถาก่อนจากนั้นจึงแสดง เรื่องอริยสัจจ ๔ ท่านได้รับยกย่องว่าเป็นเอกทศคหะหรือผู้เลิศด้านธรรมกถึกหรือการสอนธรรม ประกอบด้วยองค์คุณ ๕ ประการ เป็นที่ปรากฏ

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศก, หน้า ๖๐-๖๑.

^{๓๖} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๐๕.